

Avrasya Doğalgaz Savaşları ve Türkiye -1-

İçeriği Yazan: [Bilgin TÜRK](#) [1] Zaman: Paz, 01/06/2008 - 06:00

Yazar: Bilgin Türk

8. Cumhurbaşkanı merhum Turgut Özal: "Benim memurum işini bilir."

9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel: "Dün dündür, bugün bugündür."

Erdoğan, CHP lideri Baykal'ın dönemin Afganistan Başbakanı Hikmetyar ile çekilmiş fotoğrafı hatırlatmasına "Ben genişerek değiştim. " yanıtını verdi.(1)

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, yatırım yapacak bütün girişimcilerle her yerde görüşeceğini belirterek, "Ben ülkemi adeta pazarlamakla mükellefim, bu konuda herkesle her yerde görüşürüm. Bugüne kadar benim başbakanlarım yapmamışsa bu ileri bir anlayış değildir." dedi.(2)

Kemal Unakıtan'ın en meşhur sözü de:"Babalar gibi satarım".(3)

Maliye Bakanı, özelleştirmede izlenen politikayı ise; "Satışa çıkıyoruz, parayı veren düdüğü çalar", "Kârlı kârsız ne varsa satacağız" diyerek açıklığa kavuşturdu.(4)

Condoleezza Rice "Transforming The Middle East - Ortadoğu'yu Dönüştürmek" adlı yazısında 'Fas'tan Basra körfezine kadar Ortadoğu'da bulunan 22 devletin rejiminin, sınır ve haritalarının değiştirileceğini, Türkiye'nin de bunların içinde" olduğunu vurgulamıştır.'(5)

15 Şubat 2004 tarihinde, Kanal D Teke Tek Programı'na katılan Başbakan Erdoğan açıklıyor: "ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi içinde Diyarbakır'ı merkez yapacağız."

21 Şubat 2006 tarihinde, TBMM'deki AKP Grup Toplantısı'nda da Başbakan: "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika projesindeki rolümüz bize özellikle Ortadoğu'da önemli görevler yüklemektedir." demiştir.

4 Mart 2006'da, AKP İstanbul Bayrampaşa İlçe Kongresi'ne katılan Başbakan Erdoğan "BOP'un 'eş başkanım" demiştir.

30 Mayıs 2006 tarihinde TBMM'deki AKP Grup Toplantısı'nda da Erdoğan: "Eş başkanlık görevini kabul ettik." diyor!

Dışişleri Bakanı Gül: "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) Türkiye'nin dış politika ilkelerine uygun. ABD ile hareket ediyoruz. Amacımız İslam ülkelerine özgürlük ve demokrasi getirmek."

'Vatandaşlarımızın % 72'si BOP'u tehlikeli görüyor.'(25.07.2004 - Yeni Şafak)

'Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) rafa kaldırıldı.' (17.05.2008 - Kanal A)

Yukarıda sırasıyla sizlerle ABD'nin önce 13 Temmuz 1878 yılında Berlin Anlaşmasıyla(6) temeli atılan BOP'la yani GOP (Genişletilmiş Ortadoğu Projesi) adlı projesiyle Ortadoğu coğrafyasındaki petrol ve doğalgaz kaynaklarının, ikmal akış yollarının ve yeraltı maden rezervlerinin, Avrasya coğrafyasının ve bu bölgedeki ülke yönetimlerinin, Karadeniz, Körfez ve Orta Asya'daki üsleri denetim altına alınmak istedi. BOP'un çok fazla duyulması GOP ismine çevrilmesine rağmen gündemden düşüremeyen ABD, GOP'u rafa kaldırarak bu sefer gözünü Hazar Denizi'ndeki doğalgaz rezervlerine ve Karadeniz'e çevirdi.

ABD, Rusya'nın güçlenmesi yolunda, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne ek olarak, füze savunma

sisteminin üçüncü ayağını Türkiye'ye kurmayı planlıyor. ABD'nin, nihai planının radarını Türkiye'nin İran sınırı yakınlarına koymayı, savunma füzelerini Kafkasya'ya; büyük bir ihtimalle de Azerbaycan'a yerleştirmeyi planladığını kaydediyorlar.(7) Diğer yandan ABD, Rusya'nın Avrupa'ya doğalgaz ihracatındaki tekelciliğine son vermek istiyor. ABD ve AB özellikle Hazar Denizi doğalgaz savaşlarını başlattılar. ABD ve AB, Rusya'yı kapana almaya çalışırken; Rusya'nın bu girişimlere karşı hamlelerde nasıl başarısız kaldığını açık istihbaratlarla bu yazımızda göreceğiz. Özellikle enerji ve doğalgaz eksenli büyük ikinci 'soğuk savaşlar'ın nasıl yaşandığına birlikte bakacağız.

Önce Lenora Foerstel'in kısaca değinerek; Z. Brzezinski, 1997 yılında yayımlanan "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında Avrasya'da yaşanan savaşları anlatan yazısıyla, yazıma başlayalım ve Avrasya'daki yaşanan savaşlar yakında küçük bir bilgi edinelim:

Rusya'yı kuşatmak: ABD'nin Avrasya stratejisi

(Lenora Foerstel)

Z. Brzezinski, 1997 yılında yayımlanan "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında;

Avrasya'yı kontrol eden gücün dünyanın ileri ve ekonomik açıdan gelişmiş üç bölgesinden ikisini kontrol edeceğini söylemektedir. Kitapta Brzezinski tarafından vurgulanan bir nokta; Rusya'nın üç bölgeye ayrılmasının ABD'ye çok büyük yarar sağlayacağıdır. Brzezinski'ye göre Batı Rusya, Avrupa'nın bir parçası olmalı ve Sibirya ile Asya Cumhuriyetlerinden ayrılmalıdır. 2. Dünya Savaşı sırasında Almanya, Sovyetler Birliği'ni yıkmaya ve Uralları, Sibirya'yı ve Ukrayna'yı ele geçirmeye çalışmıştır.

O dönem askeri saldırıyla Hitler Almanyası'nın yapamadığını, bu dönem Amerika NATO ortaklığı, düşük yoğunluklu çatışmalarla ve bölgedeki liderlere verilen rüşvetlerle başarıyor görünmektedir. Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası finans kuruluşları bu bölgedeki ABD/NATO girişimlerini ekonomik açıdan desteklemektedir.

Sırasıyla ABD ve ortakları başarılı bir şekilde; Yugoslavya'nın seçimle iktidara gelmiş iktidarını devirdiler, Gürcistan'ı ve Ukrayna'yı kolinize ettiler ve Estonya'yı, Litvanya'yı, Letonya'yı NATO'nun üyesi yaparak Rusya'ya güvenlik açısından Baltık bölgesinde büyük bir tehdit alanı oluşturdular. NATO'nun yeni üyesi olan bu devletlerde kökü eskiye dayanan anti-Rus bir gelenek mevcuttur.

Alexander Nevsky'nin zamanından beri Almanya, bölgedeki pagan kültürü yıkmak ve Katolizmi yaymak için Baltık bölgesini defalarca kez işgal etti. Bu işgaller sonucunda bölgede baskın bir Alman-Baltık nüfusu ve etkisi oluştu ve bu bölge 2. Dünya Savaşı'nda Nazilerle işbirliği içerisine girdi.

Aralık 2004'te Letonya parlamentosu Sovyet işgalini kınayan bir yasa çıkartarak Rusya'dan tazminat talebinde bulundu. Buna ilaveten Letonya devleti, Letonya'da yaşayan Rus kökenli Letonya vatandaşlarının gönüllü olarak Rusya'ya geri göçmelerini sağlamak için girişimde bulundu. Estonya'da Başbakan Juhan Parts, Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmak için Nazi SS'lerine katılan ve ölen askerlerin anısına dikilen anıtın sökülmesinden dolayı Lihilu köylülerinden özür diledi.

Rusya'nın doğal gaz ihraç ettiği yolların 3/4'ü Ukrayna'dan geçmektedir. Kiev'den geçen Dniepr Nehri, Rusya ile Beyaz Rusya arasındaki taşımacılıkta kilit bir noktadır. Rusya'nın Karadeniz'deki donanması Ukrayna'nın Crimea sularındaki Sivastopol'de konumlanmıştır. Eğer Ukrayna NATO üyesi olursa, NATO ittifakı Rusya'ya sadece 1000 millik bir uzaklıkta olacaktır. Ukrayna'nın NATO üyeliğinin iki yıl içerisinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu üyeliğin gerçekleşmesiyle birlikte Rusya doğalgazların taşınması konusunda çok büyük bir problemle karşılaşacaktır. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) başkanı Vladimir Rushailo, yabancı sermayenin BDT ülkelerinde politik manipülasyonlara yol açtığını, başta Rusya olmak üzere topluluğa bağlı öteki ülkeler üzerinde önemli tehlikeler oluşturduğunu söylemiştir.

Petrol zengini Kazakistan, ABD tarafından çok kilit bir öneme sahiptir. Amerikan şirketleri bu bölgeden dünya pazarlarına petrol ihracına yönelmek istemektedirler.

Doğu'dan Batı'ya petrol ihraç etmek isteyen ABD bu amacına engel gördüğü Rusya ile İran'a mesajlar yollamakta, Avrasya bölgesini kendi kontrolü altında tutmaya çalışmaktadır.

BDT, Bakû-Tiflis-Erzurum boru hattı gibi, Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattını inşa etti.

Amerika'nın göz önünde bulundurduğu Kafkas taşıma rotası Bakû'deki Kafkas limanından Gürcistan'a, oradan da Ceyhan üzerinden Akdeniz'e ulaşan hattır.

Yugoslavya'nın NATO tarafından bombalanmasından sonra birçok Kazak lideri aynı durumun bölgedeki bağımsız devletlerin de başına gelebileceği endişesini taşımaktadır. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Ukrayna'da ABD'nin tezgâhladığı "turuncu devrim" den ve Gürcistan'ın da benzer şekilde kolonileştirilmesinden korkmaktadırlar. 6 Ocak 2005'te Interfax'ın bildirdiği bir habere göre, Kazakistan Mahkemesi 'Kazakistan'ın Demokratik Tercihi Partisi'ni kapatmıştır. Bu partinin Gürcistan ve Ukrayna tarzı bir ayaklanmayla iktidara karşı bir muhalefet hareketi başlatacağından şüphelenilmiştir. Konsey aynı zamanda halen Kazakistan'da faaliyetlerde bulunan ve George Soros tarafından finanse edilen PORA adlı bir sivil toplum örgütünü ele almaktadır. Bu organizasyon, Yugoslavya'da iktidarın devrilmesinde çok önemli bir rol oynayan ve George Soros tarafından finanse edilen OTPOR örgütüyle paralel nitelikte faaliyetlerde bulunmaktadır. Kırgızistan Başbakanı Askar Akayev konuyla ilgili bir demecinde Gürcistan'ın bundan sonra bağımsız bir devlet sayılamayacağını ve başbakanı Saakashvili ile bakanlarının, maaşlarını direkt multi milyarlar George Soros'tan aldığını ifade etmiştir.

George Soros ve ABD tarafından milyarlarca dolar, bağımsız devletlerin yönetimlerini yıkmak amacıyla kullanılmıştır. İlaveten, ABD'ye ait olan 'Uluslararası Kalkınma Ajansı' 'Ukrayna Eğitim Reformu' adlı bir organizasyonu destekleyerek Ukrayna'da radyo ve televizyon programları başlatmış; Ukrayna vatandaşlarını hükümeti ve hükümetin ekonomi politikalarını değiştirmesi için kışkırtmıştır.

Şöyle bir düşünelim: Bir yabancı ülke ABD'de radyo ve televizyon programları yaparak ABD vatandaşlarını hükümete ve onun izlediği ekonomik politikalara karşı eğitmektedir. Bu durumun sonuçlarını herhalde düşünebiliyorsunuzdur.

Ukrayna'da ve Gürcistan'da tezgâhlanan oyunun kendi ülkelerinde yaşanmaması için önlem almaya çalışan Beyaz Rusya ve Tacikistan, bölgede askeri üsler inşa etmektedirler. Beyaz Rusya çok yüksek mekanizmaya sahip bir hava savunma sistemi inşası üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca bu yılın içerisinde Rusya ve Beyaz Rusya ortak bölgesel bir hava savunma sistemi üzerinde çalışmak için bir anlaşma yapmaya hazırlanıyorlar.

NATO Rusya'yı kuşattıkça Finlandiya ve Japonya gibi ülkeler de Rusya'dan toprak talebinde bulunmaktadırlar. 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi kampına katılan Finlandiya, kaybettiği Karelik Isthmus ve Rusya sınırındaki bazı toprakları geri talep etmektedir. Karelik Isthmus bölgesinde Rusya'yla Finlandiya arasında çok büyük çatışmalar meydana gelmiştir. Finlandiya'nın talepleri bu ülkenin limanlarını ve hava sahasını askeri amaçlar için kullanmak isteyen NATO tarafından da desteklenmektedir.

Finlandiya gibi Japonya'nın da Rusya'dan toprak talepleri bulunmaktadır. Japonya, 2.Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın kontrolüne geçen Etorofir, Kunashin, Shikotan ve Holbornal Islets bölgelerini geriye talep etmektedir. Japon hükümeti ABD'yle birlikte yürütülecek bir yeni savunma sistemi araştırma programını onayladı. Ayrıca bu iki ülke Japon topraklarına ve Japon askeri gemilerine kurulmak üzere füze savunma sistemi inşa etmeye başladı.

1996 yılında ABD'nin Japonya'yla yaptığı karşılıklı güvenlik antlaşması, ABD'nin Japonya'daki askeri üstlerini güçlendirmek üzere geliştirilecektir. Bu üslerin ABD açısından çok amaçlı işlevleri bulunmaktadır: Rusya'yı ve Çin'i çevrelemek, ABD'ye istediği doğrultuda bölgeye müdahale gücü vermek ve ABD'nin bölgedeki istihbarat çalışmalarını kolaylaştırmak gibi... Bu askeri üslerle ABD ve Japonya Asya-Pasifik bölgesinde hâkimiyet, kontrol ve müdahale gücüne sahip olacaktır.

ABD'nin bölgedeki bu tip faaliyetlerine cevap olarak Çin, kendi bölgesinde gaz ve petrol geçişini sağlayacak olan hatlar inşa etmekte ve Rusya'yla birlikte Merkez Asya'yı içeren Pah-Asya enerji koridorunu kurmaya çalışmaktadır. Ayrıca bu bölgede Çin'i, Rusya'yı, Özbekistan'ı, Kırgızistan'ı, Kazakistan'ı ve Tacikistan'ı kapsayan Şanghay İşbirliği Örgütü adında bir organizasyon kurulmuştur. Bu örgüt Birleşmiş Milletlerin ilkelerine göre kurulmuş olup ilkelerini bu birliğe bağlı ülkelerin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve istikrarını sağlamak olarak belirlemiştir.(8)

ABD-AB eksenli ve Şanghay Beşlisi (Rusya- Çin- Kırgızistan-Kazakistan-Tacikistan) İran ve Hindistan eksenli savaşta ABD ve AB için doğalgaz hattında Türkiye çok önemli bir yer oluşturdu. ABD ve AB, Rusya'nın Hazar Denizi, Orta Asya'nın doğalgazını Kıta Avrupası'na taşıma alternatif olarak Türkiye'yi bir 'doğalgaz koridoru' veya 'geçiş yolu' yapmaya çalışıyor.

Türkiye üzerinden doğalgaz savaşı kızışırken, İngilizlerin hayata geçirttiği Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattına karşı Rusya, Türkiye ile Mavi Akım ve Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve İtalya ile Burgaz-Dedeağaç boru hattıyla karşılık verdi. ABD ve AB, Nabucco Projesi hamlesi yaparken Rusya da satranç tahtasında Güney Akım Projesi hamlesiyle ABD ve AB'ye karşılık vermiş oldu. İngiltere ise satranç tahtasındaki bu oyunu kaygıyla izliyor. Dünya da bürokrasiyi ve politikayı en iyi uygulayan İngiltere Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattının ve mimarını üstlendiği Nabucco'nun önemi yitirmesinden kaygılandığı için, bildiğiniz gibi ülkemize gelen ve gelme nedeni gizli tutulan Kraliçe Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini öğrenmek için bir takım girişimlerde bulundu. Türkiye'nin dengeleri değiştireceği için hala ABD ve AB eksenin demi yoksa hangi eksenle yer alacağını öğrenmeye çalıştı.

Bakû-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Bakû-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ya da kısaca BTC, Azerbaycan petrolünü Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına taşıyan petrol boru hattıdır. Temmuz 2006 tarihinde hizmete girmiştir.

Tüm Dünya'da ucuz ve istikrarlı enerji kaynaklarına sahip olabilmek için yoğun bir mücadelenin yaşandığı ve Sovyetler Birliği'nin 1991 yılının sonunda resmen dağılmasının ardından Kafkaslar ve Hazar Denizi çevresinin bu mücadelenin en çok hissedildiği bölge olduğu düşünüldüğünde BTC Boru Hattı'nın stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Bakû - Ceyhan Projesi

1989 yılında, Ramco adlı İngiliz petrol şirketinin temsilcisi olan Steve Remp'in Bakû'ye gelmesiyle BTC hattının öyküsü de başlamış olur. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (ADPŞ), 1990 yılında Remp'ten Azeri petrollerinin Batı'ya pazarlanması amacıyla büyük petrol şirketleriyle temaslarda bulunmasını talep eder. Remp öncelikle British Petroleum (BP) ile ilişkiye geçer. Hemen 1991 yılının başında Amoco isimli bir diğer petrol devi de devreye girer. Temmuz ayında Amoco firması Azeri isimli petrol sahasıyla ilgili hakları kazanır. Aynı yıl 30 Ağustos'ta Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder. Bunun hemen ardından da Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sebebiyle çatışmalar başlar ve bu yüzden petrol konusundaki ilerlemeler bir süreliğine kesintiye uğrar.

1992 yılının sonuna doğru; ADPŞ, BOTAŞ, BP, Pennzoil ve Amoco arasında, Bakû'den Gürcistan'ın liman kenti Supsa'ya, Rusya'daki Novorossiysk'e ve Türkiye'nin Ceyhan ilçesine uzanması muhtemel üç ayrı boru hattı üzerine araştırmalara başlanması konusunda bir anlaşma imzalanır. 1993 yılının 11 Haziran'ında Azerbaycan devlet başkanı Ebul Feyz Elçibey, Batılı birçok petrol firmasıyla petrol sahalarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma imzalar. Fakat bundan tam bir hafta sonra 18 Haziran'da, Azerbaycan KGB eski şefi ve Brejnev dönemi Politbüro üyesi Haydar Aliyev tarafından bir darbe yapılır ve Elçibey sürgüne gitmek durumunda kalır.

Haydar Aliyev darbeden sonra petrol anlaşmasını iptal eder. Aradan bir yıldan fazla bir zaman

geçtikten sonra, Eylül 1994'te, yüzyılın anlaşması olarak adlandırılan petrol anlaşması imzalanır. Bunun ardından, büyük petrol şirketleri kendileri için daha avantajlı olan hatlardan petrol sevkiyatına başlarlar. Bakû - Ceyhan hattı ise uzunca bir süre adeta unutulur.

Ekim 1998'de ABD, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan, imzaladıkları Ankara Deklarasyonu ile Bakû - Ceyhan boru hattına olan desteklerini ilan ederler. Bu arada Amerikan hükümeti BP'ye Bakû - Ceyhan hattı lehine yoğun bir baskı uygulamaya başlar. BP ise ısrarla bu projenin ekonomik olarak uygun olmadığını belirtir. Bu arada, Nisan 1999'da Bakû - Supsa boru hattı hizmete girer. Gürcistan, hattın güvenliğini sağlamak için elindeki bütün imkânları seferber eder. BP, Türkiye ile arasında yaşanan yoğun görüşmelerin ardından Bakû - Ceyhan hattına destek verdiğini açıklar. Fakat bu hattın jeopolitik değil, ticarî bir proje olması konusunda ısrar eder.

Bakû - Ceyhan ile ilgili en önemli gelişmelerden biri Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü konferansında yaşanır. Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye devletlerinin liderleri, ABD Başkanı Bill Clinton'ın da hazır bulunduğu imza töreniyle bu hattın arkasında durduklarını açıklarlar ve hattın ismi Bakû - Tiflis - Ceyhan olarak değiştirilir. Yine aynı konferansta, Bakû'den Erzurum'a uzanacak olan bir doğalgaz hattı konusunda da anlaşmaya varılır. Bu hatla Azerbaycan'a ait Şahdeniz bölgesinden doğalgaz taşınması planlanır.

Bu konferansın ardından BTC hattı ile ilgili konularda bir hızlanma yaşandı. Geçen süre içerisinde, petrol boru hattının yapımında gerekli her türlü ön çalışma yapıldı ve 10 Eylül 2003'te boru hattının inşasına başlandı. 17 Eylül 2002'de de Azerbaycan'ın Sangaçal yöresinde ilgili devletlerin başkanlarının katıldığı bir temel atma töreni yapıldı. 10 Haziran 2003 tarihinde altıncısı yapılan "Üç Denizin Hikâyesi" adlı konferansta, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer yaptığı konuşmada BTC hattının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha vurgulayarak, bu hatta Kazakistan'ın da dahil edilmesi gerektiğini belirtti.

Rakamlarla BTC

Azerbaycan bütçesindeki toplam gelirin yaklaşık olarak yüzde 50'si petrol ihracından gelmektedir. Azerbaycan'ın toplam ihracatının yüzde 90'ı da petrol ve doğalgazdan oluşmaktadır. Petrol ve doğalgaza bu denli bağlı bir ülke için, bu ürünleri taşıyacak boru hatları da son derece önemli. Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı problemler yüzünden, Bakû - Ceyhan boru hattının güzergâhı Gürcistan üzerinden geçerek uzamış ve toplamda 1760 kilometreyi bulmuştur.

Kullanılacak boruların çapları, Azerbaycan'dan başlamak üzere üç ülke içinde sırasıyla; 105, 115 ve 85 santimetre olacaktır. Yıllık 50 milyon ton kapasitesi olması beklenen hattın üzerinde 7 pompalama istasyonu bulunacak. Boru hatlarında en stratejik yerler pompalama istasyonları. Boru hattının kendisine zarar vermek hem daha zor hem de boru hattında meydana gelecek muhtemel bir hasar hızlı bir şekilde onarılabilir. Fakat pompalama istasyonlarından birinin devre dışı kalması demek, boru hattından uzunca bir müddet faydalanamamak anlamına geliyor. Bu yüzden pompalama istasyonları çok sıkı bir koruma altında bulunduruluyor. BTC'nin planlanan toplam maliyeti 3 milyar dolar. Fakat bu rakamın 4 milyara kadar çıkabileceği tahmin ediliyor. BTC'nin ortaklarına baktığımızda ise şöyle bir tabloyla karşılaşıyoruz: ADPŞ %45, BP Amoco %25, Unocal %7,48, Statoil %6,37, ENI Agip %5 ve TPAO %5 paya sahipler. Ceyhan'dan ilk petrol sevkiyatı, 2006 yılının Mayıs ayı içinde gerçekleşti.

Hazar bölgesindeki ispatlanmış petrol miktarı yaklaşık 34 milyar, tahmin edilen miktar ise 270 milyar. 2010 yılında bölgede günde 3,7 milyon varil petrol üretimi yapılacağı tahmin ediliyor. Topraklarında pek petrol bulunmayan Gürcistan da transit geçişten pay alarak ekonomisine ciddi katkılarda bulunmayı tasarlıyor. İlk beş yıl için varil başına 12 cent alacak olan Gürcistan, sonraki 10 yıl için 14, ondan sonraki dönem için ise minimum 17 cent geçiş ücreti almaya hak kazanacak.

BTC ile ilgili ülkelerin durumları

BTC boru hattı dünyanın birçok ülkesini ciddi bir biçimde etkilemektedir; ancak en fazla tesir, bölgede bulunan ve enerji üretimi konusunda bizzat çalışmaları olan ülkeler üzerinde olmaktadır.

Azerbaycan

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından ortaya çıkan devletler kendilerine ait yeni ekonomik ve siyasî yapıyı henüz kuramadı. Sovyet devlet yapısı ve bürokratik sistemi varlığını devam ettiriyor. Zaten bu devletlerin yönetici kadrolarına baktığımızda Sovyet dönemi etkisi gayet açık bir biçimde kendisini gösteriyor. Azerbaycan da bu özellikleri taşıyan bir ülke. Devlet altyapısının tam olarak oturmamış olması; siyasi, sosyal, dinî, etnik ve iktisadi problemleri beraberinde getiriyor. Ülkede tek adam sistemi hâkim. 1993 yılında düzenlediği darbeyle iktidara gelen Haydar Aliyev'in ölümünden sonra yerine oğlu İlham Aliyev geçti.

Siyasetin şeffaf bir biçimde yapılmadığı, ekonomik aktivitelerin kapalı kapılar ardında gerçekleştiği bir ülkede yolsuzluklar üst seviyededir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (ADPS) başkanı, İlham Aliyev'dir.

Azerbaycan, ekonomisini çok büyük oranda doğal kaynak ihracı üzerine oturtmuş olan bir ülke. Petrolden elde ettiği gelirle ülkedeki diğer sektörleri sübvansede ediyor. Dolayısıyla bu şartlar altındaki bir ülke için, çıkarttığı petrol ve doğalgazı dünya pazarlarına aktaracak olan boru hatları son derece büyük bir öneme sahip. Azerbaycan, boru hatlarını ekonomik olmaktan çok siyasi pozisyonuna göre belirlemekten yana. Bu yüzden, Ermenistan üzerinden Ceyhan'a ulaşacak bir hat çok daha düşük maliyetli olacağı halde, bu güzergâh yerine Gürcistan üzerinden Ceyhan'a ulaşan yüksek maliyetli hat tercih edilmiştir.

Azerbaycan bölgede özellikle ABD ve Türkiye ile işbirliği halinde. NATO ile barış için işbirliği anlaşması çerçevesinde beraber hareket eden Azerbaycan, bu yüzden Rusya'nın tepkisini çekiyor. 1993 darbesinin ardından Türkiye ile ilişkilerinde yaşadığı çalkantılı dönemin ardından, iki ülke arasındaki işbirliği son derece sıcak bir biçimde devam etmektedir. Haydar Aliyev gibi bir 'tek adam'ın, hastalandığında tedavi için Türkiye'yi tercih etmesi bunun en somut örneği.

Bunlara karşılık Azerbaycan; bölgesinde Rusya, İran ve Ermenistan ile ciddi problemler yaşıyor. Ermenistan ile Dağlık Karabağ, İran ile Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, Rusya ile de genel olarak birçok konuda anlaşmazlık içinde.

Gürcistan

Gürcistan ekonomisi, bu bölgenin yolsuzluklara en fazla bulaşmış olan ekonomisi sayılabilir. Ülkede rüşvet ve iltimas olmadan herhangi bir ticari iş yapmak mümkün değil. Bu durum, ülkedeki iktisadi istikrarın sağlanmasını engelliyor. Sonuçta da sosyal ve siyasî çalkantılar tüm hızıyla devam ediyor.

Gürcistan pek fazla doğal kaynağa sahip olmadığından, topraklarından geçecek olan BTC hattı ekonomik olarak çok önemli. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Azerbaycan ile varil başına komisyon alma konusunda yaptıkları anlaşma, Gürcistan'ı ekonomik olarak bir nebze de olsa rahatlatmaya yarayacaktır.

Gürcistan etnik olarak son derece derin problemler içinde. Bir yandan Güney Osetya'daki ayrılıkçı güçlerle mücadele ederken, diğer yandan da bağımsızlık isteyen Abhazlar ile uğraşıyor. Birçok terörist eylemciyi barındıran Pankisi Corç Vadisi de halledilmesi gereken bir çıbanbaşı olarak Gürcistan'ın önünde duruyor. Gürcistan üzerinde nüfuzunu tam olarak kurmaya çalışan Rusya buralardaki ayrılıkçı güçlerin en büyük destekçisi. Diğer taraftan, 11 Eylül saldırısı sonrası, Gürcistan'da bulunduğu iddia edilen terörist gruplarla mücadele etmek için ABD de Gürcü yönetim üzerinde baskı kurmuştu. Adeta iki dev arasında kalan Gürcistan, her iki tarafın da isteklerini yerine getirmiş ve ABD'den askeri yardım almayı kabul edip, ABD askerlerinin ülkede konuşlanmasını kabul ederken, Rusya'nın da Gürcistan'daki enerji hatlarını koruma ve ayrılıkçı etnik unsurlarla daha etkili

mücadele etme bahanesiyle asker yollamasına 'evet' demek durumunda kalmıştır. Neticede, Gürcistan yönetiminin kendi ülkesi üzerindeki siyasi otoritesi son derece tartışmalı bir hale gelmiş; ülke ABD ile Rusya'nın kendi politikalarını uygulamaya çalıştıkları bir arena halini almıştır.

Türkiye

Türkiye özellikle, 2001 yılında yaşadığı derin ekonomik krizden sonra bir yandan toparlanmaya çalışırken, diğer taraftan da geçmişte yaptığı hatalardan ders alma niyetinde. Enerji konusunda geçmişte yapılan anlaşmalar özellikle AKP hükümetinin iktidara gelmesinin ardından mercek altına alınmış durumda. Geçmiş dönemlerde de kamuoyunda sıkça bahsi geçen enerji anlaşmaları, TBMM'de kurulan yolsuzluk konulu araştırma komisyonlarında geniş yer buldu. Rusya ile yapılan anlaşmaların Türkiye aleyhine olduğunun ciddi bir biçimde vurgulandığı bir dönemde, Türkiye'nin Rusya'dan gelen Mavi Akım hattı üzerinden doğalgaz ithalini, anlaşmadaki fiyat anormallikleri üzerine Mart 2003'te durdurmuştu.

Siyasi açıdan Türkiye, bu bölgedeki en ileri ülke konumunda. Yüzyıllardan gelen devlet geleneğini cumhuriyet döneminde de devam ettirmiş olan Türkiye, demokratikleşme açısından da Kafkaslar ve Ortadoğu'da tek bir örnek olarak karşımıza çıkıyor. Her ne kadar 1990'lı yıllar boyunca bir takım siyasî ve iktisadî krizler yaşamışsa da Türkiye bölge ülkeleri arasında en istikrarlı güç.

Türkiye de bölgedeki etnik zıtlıklardan nasibini almış bir ülke. 1980 - 2000 yılları arasında yaklaşık 20 yıl boyunca devam eden PKK terörü, Türkiye'yi hem ekonomik açıdan hem de insan hakları bakımından son derece zor durumda bırakmıştı. Maliyeti çok fazla olan PKK terörünün büyük ölçüde bittiği son yıllarda Türkiye biraz daha rahat nefes alabilir pozisyona gelmiş bulunuyor.

Türkiye, enerji ihtiyacı olarak dışa bağımlı bir ülke. Petrol tüketiminin yaklaşık yüzde 90'ını ithalat ile karşılıyor. 1990'lı yıllarda doğalgaz kullanımına son derece yoğun bir biçimde geçiş yaşandı. Özellikle büyük kentlerin ısınma sistemleri doğalgazla çalışır hale getirildi. Hidroelektrik üretim biçimi açısından elinde çok büyük fırsatlar olan bir ülke olmasına karşın; Türkiye, doğalgazı elektrik üretiminde de kullanmaya başladı. Mavi Akım projesinin planlandığı gibi gerçekleşmesi halinde, gelecek yıllarda Türkiye'nin doğalgaz tüketiminde yüzde 65 - 70 oranında Rusya'ya bağımlı olacağı hesap ediliyor. Bu yüzden, enerji hatları konusunda alternatif arayışlar içindeki Türkiye; BTC boru hattının kendi sınırları içindeki bölümünün inşasının maliyeti 1,4 milyar doları geçmesi durumunda, bu sınırın üzerinde kalan miktarı kendisi ödemeyi taahhüt etmiş durumda.

Türkiye, bölgede Azerbaycan, ABD ve Gürcistan ile işbirliği yapıyor. Azerbaycan ve Gürcistan'la askeri eğitim anlaşmaları da mevcut. Türkiye'nin kendi arka bahçesine girdiğini öne süren Rusya, bu durumdan en fazla rahatsız olan devlet. Aslında Türkiye Rusya ile, SSCB'nin yıkılışından beri bu bölgede etnik ve ekonomik konularda karşı karşıya geliyor. Fakat bu cepheleşme hiçbir zaman üst düzey gerginlik haline getirilmedi. Hatta iki ülke arasında askerî işbirliğine gidildi ve Türkiye Rusya'dan askerî teçhizat satın alırken; aynı zamanda iki ülkenin helikopter, füze, top gibi askerî cihazların üretiminde beraber hareket etmesi de gündeme geldi. Türkiye'nin bölgede problem yaşadığı bir başka ülke de Ermenistan. Hem Ermenilerin sürekli gündemde tuttuğu soykırım iddiaları hem de Azerbaycan faktörü, Türkiye - Ermenistan ilişkilerini çok hassas bir konuma sokmaktadır.

Rusya

SSCB'nin ardından kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan, 1990'ların başında yaşadığı sıkıntıların bir bölümünü ortadan kaldıran Rusya, son birkaç yıldır Kafkaslar ve Orta Asya üzerindeki etkisini yeniden artırır bir konuma geldi. Özellikle SSCB döneminde temelleri atılan etnik ayrılıkları kullanan Rusya, bu sayede öncelikle askerî olarak bölgede etkili oldu. Kendi siyasî ve iktisadî yapısının pek de sağlıklı olmaması, Rusya'nın söz konusu bölge üzerinde bu yönlerden daha fazla etkili olmasını bir bakıma sınırlayan bir etken. SSCB döneminden kalan bürokratlar aracılığıyla Kafkas ve Orta Asya ülkelerinde etkili olmaya çalışıyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, Rusya bir imparatorluktan bir devlete geçiş sürecinin sancılarını yaşamaya devam ediyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi; Rusya, Orta Asya ve Kafkas kaynaklarını dünya pazarlarına sevk etmek için kendi üzerinden geçen boru hatları kurmuş durumda. Şu anda Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümü Rusya'dan gelen hatlar üzerinden sağlanıyor. Rusya'nın toplam ihracat gelirinin yaklaşık %50'sini petrol ve doğalgaz satışları oluşturuyor. Kendisi için son derece kritik olan enerji hatları üzerindeki hegemon gücünü kaybetmemek için Rusya var gücüyle çalışıyor. Bunun en somut örneğini Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili çözümsüzlükte görebiliriz. Görünüşte probleme çözüm arar durumda olan Rusya, el altında bütün tarafları birbirlerine karşı kullanarak Hazar Denizi'ndeki çözümsüzlüğü körüklemeye devam ediyor.

Amerika Birleşik Devletleri

ABD, SSCB'nin yıkılışının ardından Kafkasya ve Orta Asya'da etkili olmaya çalıştı; ama bunu yaparken Rusya'yı fazla incitmekten kaçındığından, kimi dış politika uzmanları tarafından, söz konusu bölge politikalarında yavaş kalmakla suçlandı. İkinci Bush yönetiminin iktidara gelmesinin ardından, petrol yönelimli dış politikaya daha fazla ağırlık verilmeye başlandı. 11 Eylül saldırısı bahane edilerek dünya çapında başlatılan teröre karşı savaş operasyonları çerçevesinde Orta Asya'ya; Kırgızistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da askerî üsler kurarak giren ABD, Kafkaslarda da Azerbaycan ve Gürcistan'da asker bulundurmaya başladı. Bununla da yetinmeyerek geçtiğimiz aylarda düzenlediği Irak operasyonu ile Irak petrollerini de güvence altına almış oldu.

ABD; bölgede Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'la yakın temas halinde. Aslında büyük petrol şirketleri İran üzerinden açılacak bir boru hattını uygun buluyorlar. Hatta 2001 yılının başında Bush yönetimine sunulan bir planda, Orta Asya ve Kafkas enerjisinin İran üzerinden pazarlanması tavsiye edilmiş; fakat bu bölgenin enerji kapısı olarak İran ve Rusya'yı görmek istemeyen ABD, ekonomik olarak pek makul olmasa da BTC hattını desteklemeye devam ediyor.

İran

Dünya genelinde pek tasvip edilmeyen siyasî yapısı ve yönetimi olmasa; İran'ın, sahip olduğu stratejik konumu ve yeraltı kaynaklarıyla bu bölgedeki en önemli oyuncu olması işten bile değil. Siyasî tercihleri sebebiyle ABD'den çok ciddi bir baskı gören İran, rahat hareket etme imkânı bulamıyor. Bölgesindeki enerji kaynaklarının dünyaya transferi konusunda aday olmasına karşın, pek söz sahibi olamamakta; Rusya ve Ermenistan ile işbirliğine giderek, bu devletlerle paralel politikalar izlemektedir.

Ermenistan

Ermenistan da İran gibi bölgede yalnızlığa itilmiş bir devlettir. Kendi içinde yaşadığı birçok problemin yanı sıra, Azerbaycan ile yaşadığı etnik problemler sebebiyle de zor günler geçirmekte. Denize çıkışı olmadığından Türk limanlarına bağımlı olan Ermenistan, hava koridorları açısından da Türkiye tarafından sıkıştırılmaktadır. Bütün bunlara rağmen Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesi hususunda pek aktif hareket etmemesi, son derece yadırganan bir politika olarak göze çarpıyor. Bakû'den Ceyhan'a uzanan bir hattı kendi topraklarından geçirmeye razı olamayan Ermeni yönetimi, ayaklarına kadar gelen bu tarihi fırsatı da kaçırmış oldu.

Kafkasların geleceği

Tıpkı Ortadoğu gibi son derece karışık ve karmaşık bir bölge olduğundan, Kafkasya ile ilgili öngörülerde bulunmak, son derece zor ve riskli bir hal alıyor.

BTC petrol boru hattı açısından

BTC petrol boru hattı, 2006 yılında tam anlamıyla faaliyete geçti. Böylece hem Azerbaycan çıkardığı doğal kaynakları satmaya başlayarak petrol gelirlerini arttırmaya başlayacak, hem de Rusya'dan başka güçlü bir ihracat kapısı bulmuş olacak. Ayrıca, Azerbaycan petrolü Avrupa pazarına daha kısa bir yolla ulaşacağından, Ortadoğu petrolüyle rekabet eder hale gelecektir. BTC, anlaşma gereği kasasına girecek olan transit geçiş ödemeleri sebebiyle Gürcistan için de çok faydalı olacaktır. Böylece Gürcistan ekonomik açıdan biraz daha bağımsız olacak ve muhtemelen üzerindeki Rus baskısını hafifleterek daha demokratik ve istikrarlı bir siyasî yapıya kavuşacaktır. BTC hattına ev sahipliği yapan üçüncü ülke Türkiye de bu hattın meyvelerini yemeye başlayacaktır. Gürcistan gibi transit geçiş ücreti alacak olan Türkiye, bunun yanı sıra şu anda tamamen bağımlı olduğu Ortadoğu petrolüne de bir alternatif bulmuş olacaktır. Hazar'daki Azerbaycan kaynaklarına ek olarak, bu boru hatlarına Kazak ve Türkmenistan kaynakları da entegre edilebilirse, 1994 yılında bu hatla ilgili anlaşma imzalandığında konulan ad "Yüzyılın Anlaşması", gerçekten hakkını vermiş olacaktır.

BTC'nin başarıya ulaşması gibi; başarısız olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Hazar Denizi'nde Azerbaycan'ın payına düşen petrolün tahmin edilenden az çıkması, Kazak ve Türkmen kaynaklarının BTC hattına kanallize edilememesi, petrol fiyatlarında yaşanması muhtemel bir gerileme, Kafkasya'da meydana gelebilecek ciddi bir silahlı çatışma vs. BTC boru hattının verimli ve kârlı çalışmasını engelleyebilir.

Doğal kaynak sorunu

Ekonomilerini sadece hasbelkader topraklarında bulunan petrol, doğalgaz, altın gibi doğal kaynaklardan elde ettikleri gelirlerin üzerine kurmuş olan ülkelerin geneline baktığımızda, gerek toplumsal gerekse siyasî ve iktisadî olarak pek de rahat etmediklerini görüyoruz. Ortadoğu ve Afrika'da bu duruma örnek oluşturabilecek birçok ülke bulunuyor. İran, Irak, Cezayir, Libya, Kuveyt vb. ülkeler kâğıt üzerinde bakıldığında çok rahat şartlar altında yaşamaları gerekirken, bir türlü istenilen refah düzeyine erişemedikleri gibi, çok sayıda ciddi problemle de boğuşur durumdalar. Petrol ve doğalgazla zenginleşen Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve dolaylı olarak kâra geçen Gürcistan gibi ülkelerde de yukarıda isimlerini saydığımız ülkelerdekine benzer problemler yaşanabilir. Böylece, zenginleşme umudu olarak görülen petrol ve doğalgaz, Orta Asya ve Kafkaslardaki devletler için adeta bir kara veba halini alacaktır. Bu duruma düşmemek için bölge ülkelerinin petrolden kazanacakları paraları son derece dikkatli kullanmaları ve ülke ekonomisindeki diğer sektörlerin de gelişmesinde kullanmaları gerekmektedir. Böylece ülke genelindeki ekonomik denge bir nebze de olsa korunmuş olacak ve doğal kaynaklarda yaşanabilecek herhangi bir dramatik değişim karşısında, kendilerini kurtaracak bir can simidi halini alacaktır.

ABD Etkisi

Irak petrolünü garanti altına almış olan ABD, Kafkaslardan gelecek olan petrolü ikinci planda düşünmeye başlayabilir. Böyle bir politika değişikliği en fazla Rusya'nın işine yarayacaktır. Rusya, ABD'nin bulunmadığı bir Kafkasya'da çok daha rahat hareket edebilir. Fakat bunun tam aksi bir gelişme daha muhtemel görünüyor. İran'daki rejimi sona erdirmeyi kafasına taktığı belli olan Bush yönetimi, bu ülkeyi çevreleme politikası izliyor. Bu amaçla, Kafkaslarda Gürcistan ve Azerbaycan'da yeni askerî üsler kurma peşinde. Rusya'nın gösterdiği tepkilere aldırmayan ABD, belki de Azerbaycan'ın NATO üyeliği konusundaki ısrarlarını yürürlüğe koyacak ve önümüzdeki senelerde Kafkaslardan NATO'ya yeni bir üye kazandıracaktır.

Genel Veriler

Genel proje verileri

Toplam Hat Uzunluğu 1.075.366 m.

Boru Çapı 46" – 42" - 34"

Toplam Pompa İstasyonu Adedi 6 adet (4 adet Ana Pompa İstasyonu, 2 adet Pig İstasyonu)

Blok Vana İstasyonu Sayısı 51 adet

Toplam Kazı 15.580.540 m3

Toplam Dolgu 8.313.622 m3

Toplam Beton 112.000 m3

Toplam İşgücü 12.074 kişi

(doruk noktasında direkt iş gücü)

Boru hattı inşaatı verileri

Kullanılan Toplam Boru Uzunluğu 1.082.171 m.

Kullanılan Toplam Hat Borusu Sayısı 89.667 adet

Kullanılan Toplam Hat Borusu Tonajı 406.879 ton

Toprak İşleri Ekipmanları (Ekskavatör, dozer, greyder, vb.) 774 adet Boru Hattı Ekipmanları (Sideboom, paywelder, vb.) 846 adet Kaldırma ve Taşıma Ekipmanları (Vinç, TIR, kamyon, vb.) 671 adet

Toplam İşgücü 6.922 Kişi

Toplam Kazı 13.000.000 m3 (Sıyırma ve Hendek Kazısı)

Toplam Nebati Toprak Sıyırma 6.000.000 m3 (Ulaşım yolları dahil)

Toplam Hendek Kazısı 7.000.000 m3

Boru Çapı 46" (22 km) – 42" (929 km) – 34" (125 km)

Toplam Hat Borusu Kaynak Uzunluğu 589.000 m.

Fiber Optik Kablo (184 makara) 1.150.250 m.

İstasyonlar inşaatı verileri

Toplam Kazı 1.030.540 m3

Toplam Geri Dolgu 428.622 m3

Dökülen Toplam Beton 53.000 m3

Toplam Betonarme Demiri 6.005 ton

Toplam Boru İmalatı 82.281 çap-inç

Toplam İşgücü 2.149 Kişi

Terminal kıyı kesimi inşaatı verileri

Toplam Kazı 1.550.000 m3

Toplam Geri Dolgu 885.000 m3

Toplam Beton 59.000 m3

Toplam İşgücü 3.003 Kişi

Toplam Tank Çelik Plaka 20.850 adet

Tankların Toplam Depolama Kapasitesi 1.055.600 m3

Toplam Kaynak Uzunluğu 199.800 m.

Terminal deniz kesimi inşaatı verileri

İskele Uzunluğu 2.565 m.

İskele Toplam Kazık Uzunluğu 32.190 m.

İskele Toplam Kazık Tonajı 21.852 ton (9)

Dipnotlar:

- 1- 'Değişerek geliştim' başlık yazı için 28 Aralık 2005 tarihli Yeni Şafak gazetesine bkz.
- 2- 'Ben ülkemi pazarlamakla mükellefim' başlıklı yazı için 16 Kasım 2006 tarihli Milliyet Gazetesine bkz.
- 3- 'Kemal Abi'nin vecizleri' başlıklı yazı için 06 Şubat 2006 tarihli NTV-MSNBC haber sitesine bkz.
- 4- 'Kemal Abi'nin vecizleri' başlıklı yazı için 06 Şubat 2006 tarihli NTV-MSNBC haber sitesine bkz.
- 5- 'Condoleezza Rice: BOP ile Türkiye Dahil 22 Ülkenin Sınırları Değişecek' başlıklı yazı için www.akpgercegi.com [2] bkz.
- 6- 'Berlin Anlaşması' hakkında daha detaylı bilgi için Vikipedi e-ansiklopedi bkz
- 7- 'ABD'den Rusya'ya füze ablukası' başlıklı yazı için 28 Şubat 2008 tarihli Sol siyasi gazetesine bkz.
- 8- Z. Brzezinski 'Büyük Satranç Tahtası' adlı kitabına bkz.
- 9- 'Bakû-Tiflis-Ceyhan Boru hattı' Projesi için wikipedia bkz

iletisim@politikadergisi.com

Devam Eden İçerik: [Avrasya Doğalgaz Savaşları ve Türkiye \(2\)](#) [3]

Yorumlar

- [Dış Siyasa](#) [4]
- [İç Siyasa](#) [5]

Kaynak URL (21/05/2024 - 01:28 tarihinde yazdırıldı):

<https://www.politikadergisi.com/makale/avrasya-dogalgaz-savaslari-ve-turkiye-1>

Bağlantılar:

[1] <https://www.politikadergisi.com/pd-uye/bilgin-turk>

[2] <http://www.akpgercegi.com>

[3] <https://www.politikadergisi.com/makale/avrasya-dogalgaz-savaslari-ve-turkiye-2>

[4] <https://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/dis-siyasa>

[5] <https://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/ic-siyasa>